

УДК: 327 (477:438) “1918/1945”

Нестор Мизак

**“МОНТЕ-КАССИНО”, АБО БОЛЮЧІ ПРОБЛЕМИ
СПЕКТРА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІЇ**

У статті розкриваються гострі проблеми українсько-польських взаємин міжвоєнного періоду ХХ століття та Другої світової війни, які недостатньо висвітлюються у польській історіографії, передумови участі українців у польській армії генерала Андерса у боях з німецьким нацизмом на території Італії 1944 р.

Ключові слова: Україна, Польща, Монте-Кассіно, польські колоністи, денаціоналізація, осадники, репресії, Малопольща, Армія Крайова, УПА.

Стаття “Нерозв’язана проблема. Питання участі українців у бойових діях 2 польського корпусу в Італії”, з якою виступили молоді польські історики Павел Готовецькі та Якуб Жак у відповідь на книгу “Українська кров під Монте-Кассіно” доктора історичних наук, професора ЧНУ Нестора Мизака, – надзвичайно актуальна. Пропонована публікація дає змогу по-новому подивитися на ряд гострих проблем українсько-польських взаємин першої половини ХХ ст. Її мета полягає у висвітленні маловідомих сторінок українсько-польської історії, на основі чого необхідно намагатися зблизити український і польський народи в усвідомленні трагізму спільної історії – поневолення наших народів Російською імперією, советським СРСР, німецьким нацизмом та іншими негативними чинниками. Під час дискусій ми навчаємося розбирати історичні завали, усвідомлювати помилковість дій політичних діячів минулого, зіставляти факти, прогнозувати адекватні ситуації майбутнього, співчувати один одному, знаходити спільні точки зіткнення, яких є багато в історії українського і польського народів. Серед них – перемога під Хотиним 1621 р., визволення Києва і оборона Варшави 1920 р., битва під Монте-Кассіно 1944 р. та інші сторінки, які варто переосмислювати і на їх основі долати негаразди державного життя.

Ми вже достатньо інформовані щодо взаємної історії, розуміємо її трагічні й героїчні сторінки, маємо приклади пошанування точок зору протилежних сторін. У польській та українській державах народилося нове покоління громадян, яке вже не знає страху і ненависті, що є певним позитивним результатом і досягненням глобалізаційного процесу. Приємно, що польські історики не заперечують права українців називатися альянтами у Другій світовій війні. Адже українці під час війни твердо дотримувалися думки власною боротьбою здобути незалежність. У якій би ситуації вони не опинялись, куди б не закидала їх доля, надіялись тільки на себе, незважаючи на те, що доводилось служити в чужих мундирах. Українська Повстанська Армія, дивізія “СС-Галичина” та інші збройні формування засвідчили про право нації на свою державність, і звинувачення українців про “співпрацю” з ворогом сьогодні вже звучать некоректно.

Однак на сучасному етапі історичних досліджень ще не завжди чітко висвітлюються історичні нюанси українсько-польських взаємин. Наприклад, ми не можемо повірити у польську доказову базу кількості українців, які служили у війську польському, на основі міжвоєнної національної статистики, знаючи, що вона була фіктивною, адже українців, де б вони не були, записували часто поляками. Для прикладу, у німецькому концтаборі Дахау у квітні 1945 р. серед

інших національностей налічувалося 74994 поляки і серед ув'язнених – жодного українця, хоча вони там були [11, с. 88].

Щодо формування в Сибіру польської армії генерала Андерса та нещодавньої появи книги “Українська кров під Монте-Кассіно”, також є свої проблеми. Як відомо, опинившись у депортації та концтаборах СРСР, поляки і українці стали заручниками Другої світової війни. Генерал Андерс формував армію за наказом польського еміграційного уряду в Лондоні з надією використати її для відновлення довоєнної Польщі. Польські чинники з офіцерами відвідували концтабори та агітували вступати до їх армії, хоч було невідомо, у який напрям фронту її кинуть, бо Сталін бажав бачити її на російсько-німецькому напрямку. Тисячі знедолених українців, котрі почули про можливість врятувати життя, відгукувалися на мобілізацію, заявляючи, що вони – польські громадяни. Навряд чи польські історики дорахуються кількості українців у польській армії Андерса, адже більшість із них заявили, що вони українці, лише після війни, опинившись на різних континентах. У всякому разі, їх було багато. Можна лише додати, що при українському комітеті Монте-Кассіно в Нью-Йорку зібрано уже близько тисячі прізвищ українців – учасників бойових дій проти нацизму у складі армії Андерса на території Італії [12, с. 274]. Ще частина українських списків міститься у штаб-квартирі Союзу українців Британії (СУБ) в Лондоні. У 60–70-х рр. XX ст. в польсько-українському еміграційному середовищі точилася гостра дискусія між колишніми польськими та українськими воєками про участь у боях, кількість пролитої крові тощо. Нині фізичні носії ненависті перейшли за межу вічності: відповідно спала напруга на цвинтарі в Монте-Кассіно. На могилах польських і українських воєків зацвіли червоні маки.

Ця стаття, крім проблематики Монте-Кассіно, дозволяє торкнутися польсько-українських взаємин міжвоєнного періоду на теренах Східної Галичини і Волині, особливо тих аспектів, на яких не люблять зупинятися польські історики: політичних, земельних, освітніх, каральних, виховних спектрів життя, у яких польська сторона діяла свавільно і зухвало, підкладаючи міну сповільненої дії під українсько-польські відносини майбутнього, серед них колаборацію польської сторони з гітлеризмом та радянським більшовизмом проти українського національно-визвольного руху. Над цими матеріалами варто спокійно й без упереджень помірковувати та поділитися своїми роздумами.

Наприкінці Першої світової війни на руїнах Австро-Угорської імперії проголошено Західноукраїнську Народну Республіку. 22 січня 1919 р. ЗУНР об'єдналася із Українською Народною Республікою. Та марні були сподівання галичан на незалежність. До Східної Галичини увійшла польська армія ген. Галлера. Добре озброєні війська створили для Української Галицької Армії критичну ситуацію, яка вимагала рішучого кроку перейти за Збруч на злуку з Українською Народною Республікою. Поразка ЗУНР, українських армій на Великій Україні та несприятлива міжнародна обстановка спричинилися до двадцятилітнього поневолення Східної Галичини Польською державою.

Найголовніше, що зробила Польща за період від 1919 р. до 30-х років XX ст., – роздала польським військовим колоністам на “кресах” 142 582 гектари землі, утворивши 7745 осадницьких поселень. За цю землю, віддану військовим колоністам, держава заплатила круглу суму – 100 млн злотих польським поміщикам з податкового фонду галицьких і волинських селян. Отже, поляки не тільки заселяли українські землі колоністами, але й відбирали засоби для виживання українських селян. На Волині і Поліссі військовим колонізаторам віддано 76 818 гектарів землі, крім викупу, держава надала колоністам 1199 тис. зл. у кредитах і безповоротних позиках. Цивільним колоністам, не військовим, роздано 515 183 гектари землі, а на цілі колонізації виділено 500 млн державного кредиту [6, с. 7–8]. Згідно з державними законами, галицькі землі заселяли

багатодітні польські селяни – мазурі, які отримували по 10–20 гектарів кращих ґрунтів, будівельні матеріали для спорудження поселень. Скажімо, польські колонії вирости у Борщівському повіті біля с. Іване-Пусте “Януфка Слонечна” – 90 господарств, Мельниці-Подільської, “Гай” і “Яблунівка”. Неподалік Борщева на добірних землях розселилися 25 сімей осадників, 24 господарства побудували для мазурів біля с. Олексинці та в інших місцях [5, с. 150]. Цікаві дані про розселення поляків маємо із Заліщицького п-ту. Тут на благодатних ґрунтах поселилися польські колонії біля сіл Пилява (330 осіб), Сороки (320), Коропець (230), Новоставці (220), Петликівці Нові (220), Озеряни (180) і т. д. [22, с. 429]. За даними перепису 1931 р., у Тернопільському воєводстві мешкало півмільйона поляків і 960 тис. українців [8, с. 422].

Якщо послатися на дані Станіславської греко-католицької консисторії про конфесійну приналежність населення, то у Борщеві, наприклад, на 11938 мешканців кількість поляків щодо українців становила 92 %, Мельнице-Подільській – 54,5 %, Скалі-Подільській – 27,9 %, і така ситуація спостерігалася на всій території Східної Галичини [21, с. 98–108, 123–130].

Переселення поляків на українські терени свідчило про явну колонізацію краю. На віддавна густозаселених галицьких землях гостро відчувався дефіцит вільних ґрунтів. 80 тисяч сімей були постійно безземельними. У Галичині господарства були настільки знищені Першою світовою війною, що 79,8% з них не могли себе відтворити [6, с. 7–8].

Особливо погіршився стан галицького селянства під час економічної кризи 1929–1933 рр. Унаслідок так званої комасації (землевпорядкування), яку польський уряд почав застосовувати з 1923 р., кращі землі опинилися у руках польського населення. Місцеві селянські господарства з кожним роком бідніли. Вони мали по 0,5–1,5 гектара землі або зовсім ставали безземельними. Так, у Мельниці-Подільській над Дністром понад 100 родин не мали орної землі, 250 – менше ніж 1 гектар, 300 – не мали тягла [5, с. 150].

Польська влада встановила монополію на цукор, горілку, сіль, гас, сірники, цигарки. Хто займався вирощуванням цукрових буряків, тютюну чи перепродував заборонений товар, того штрафували або ув’язнювали. Щоб зарадити злиденному існуванню, українські селяни змушені були шукати щастя за океаном, найматися до праці на панських фільварках, залазити в борги. Такий стан загострював суперечності між українцями та поляками, які в своїй більшості перебували у полоні великопольського шовінізму. Вони створювали у селах напіввійськові організації під назвою “стшельці”, які, маючи право на володіння зброєю, нерідко вдавалися до терору над українцями. Прикметно, що навіть польська дітлашня у надзбручанських селах не давала українцю пройти дорогу. Набравши в пазуху каміння, жбурляли ним за людьми й кричали: “За Збруч, хам’є!”.

У 1926 р. окупаційна влада ліквідувала у Східній Галичині прикордонну сторожу, зорганізувавши натомість Корпус Охорони Пограніча (КОП), що мав необмежені повноваження. Поведінка польських військових була жорстокою. Побиття людей, запровадження комендантської години у селах стали повсякденним явищем. У прикордонних селах копівці спорудили пам’ятники національному герою Речі Посполитої Ю. Пілсудському.

Не менш жахливим було становище з освітою на західноукраїнських землях. Станом на 1 грудня 1923 р. у Галичині діяло 2655 шкіл, на Волині – 443, на Поліссі – 22, разом – 3120 цих навчальних закладів [6, с. 7–8]. У 1929 р. функціонувало уже лише 716 народних державних шкіл, отже, за 6 років українці втратили 2404 школи. Двомовних (утраквістичних) шкіл, зокрема, налічувалось 2649, а польських шкіл – 21 806. Наприклад, у Львівській кураторії в 1911–1912

рр. до школи ходили 945 000 дітей, у 1926–1927 рр. – уже тільки 610 000 учнів, а у 1929–1930 рр. зовсім не відвідували школу 415 000 дітей [6, с. 7–8].

На Волині працювали 742 польські школи, 417 – двомовних і 5 – українських. Отже, 70% українців мали 0,3% шкіл, а 15 % поляків – 63,2 %. Одна польська школа припадала на 48 000 поляків і одна українська – на 838 122 українці. Виходило, що одна польська дитина мала стільки прав, як 700 українських. На території Львівської кураторії було 59 гімназій, з них лише 5 українських на 705 000 населення. В Польщі одна державна середня школа припадала на 74 000 поляків і 1 557 000 українців [6, с. 7–8].

Законом від 1924 р. заборонялось у галицьких школах вживати назви “українець”, “український”, замість них насильно запроваджувався термін “руський” [3, с. 868].

Доступ українцям до гімназій був закритий. Так, у згаданому Борщеві працювали семирічні польська та єврейська школи і лише початкова для українців. У результаті такої державної політики у 1938 р. на 160 українців Східної Галичини припадало 42 неграмотних [15, с. 111].

Українців не допускали до урядування, навіть за умови, що вони якимсь чином здобули освіту. Приміром, у Борщеві з адвокатської роботи звільнили Степана Воркуна, заступника директора тютюнового заводу Степана Сагана, залишив посаду доктор Іван Венгловський, не мав практики адвокат Нестор Слободян, зять греко-католицького священника І. Волошина із с. Гермаківка. В Олексинцях на Борщівщині звільнили учителя Олексу Чуку та його дружину, і такі приклади непоодинокі.

Режим окупаційної влади зміцнювала римо-католицька церква, гостроверхі костели якої зводилися над кожним селом і містечком. Ксьондзи, як у середньовічні часи, відверто проповідували ворожість до східного обряду та примат латинства над українським греко-католицизмом. Представників української греко-католицької церкви постійно переслідували. З початком польської окупації у Галичині було інтерновано понад тисячу священників без огляду на те, чи вони брали участь у політичному житті [7, с. 262–263].

Відображена нами ситуація провокувала у Східній Галичині, Волині та Поліссі масові саботажні й революційні виступи населення у рамках Української Військової Організації, потім Організації Українських Націоналістів. Перші з них почалися 1922 р., коли запалали польські фільварки, зроблено замах на державні органи, покарано провокаторів і зрадників. Таким чином, Східна Галичина зреволюціонізовувалася, і це було проявом перестороги українського населення польському перед майбутнім. Виступи УВО, ОУН ставили перед собою завдання організованим методом поширити паніку серед польського “кресового” прикордонного населення, зламати експансивний дух польської влади, посяти зневіру у міцність і непорушність польської держави. Почалася ця справа з саботажів у маєтках польських генералів, воєвод, міністрів та ін. Незабаром акція поширилася на всіх поміщиків та державні об’єкти. Оскільки польська влада з метою колонізації заселяла західноукраїнські землі, підпілля ОУН робило усе можливе, щоб відстрашити колоністів від бажання селитися на ці українські території. Протипольські дії досягали мети, та хоч польська сторона почала арешти, але вони не вплинули на розвиток революційних подій. Події розбурхувались до гарячих пристрастей та виливались у крайню ненависть до польських окупантів. Щоб цього не допустити, польська влада вживала надзвичайних заходів. За дорученням Пілсудського до Львова приїхав віце-міністр Перацкі зі штабом урядників для керівництва акцією “пацифікації”. Але акція утихомирення не дала бажаного результату, а навпаки, поширила масові саботажні дії. Влада ставала безпорадною, а весь її апарат зайнявся масовими

арештами та допитами. За активну участь у пацифікації влада нагородила 409 рядових вояків і 102 військових старшин. Тюрми були переповнені [19, с. 1–2].

Про всі ці явища була поінформована Ліга Націй, але вона не брала до уваги заяви галицьких партій. Західна Європа, що вбачала у Польщі жандарма Східної Європи, не погоджувалась із неспокоєм, що панував у Галичині, адже сама Польща ставала осередком неспокою. Полемізуючи, політики запитували, що станеться з державою, коли у випадку мобілізації зброю до рук отримають 200 тис. українців. У майбутньому, коли гітлерівська Німеччина нападом на Польщу почала Другу світову війну, навряд чи хоч один українець хотів захищати польську державу. Полонених галичан з польської армії гітлерівці відпускали додому.

Революційні події на Західній Україні набирали обертів. Проти польської влади повставали цілі села. Так, у липні 1932 р. почалися заворушення у Ліському повіті на Закерзонні. Населення цього повіту було дуже бідне і жило з лісових промислів. Почався голод, на який влада не звертала уваги й продовжувала стягувати податки, крім цього, примушувала селян працювати задарма. Селяни сіл Лолин, Звиняч, Лішовата відмовилися працювати задарма. Тоді сюди приїхав польський війт і почав стріляти. Обурені мешканці відібрали від нього пістолет і побили, а самі почали збиратися біля хрестів, поставлених на честь скасування панщини. Влада кинула проти селян сотні поліцаїв з кулеметами та чотирма літаками. У ході перестрілки загинуло четверо селян і поранено 19 мешканців та 8 поліцаїв. Було заарештовано понад 100 селян і 4-х засуджено на довічне ув'язнення. Ліські події наголошували, що навіть найвіддаленіші закутини української землі ставали для польської влади підмінованим простором. Це була заповідь бурхливого завтра, коли над українською землею мала розгорітися боротьба за право жити вільним, самостійним життям [16, с. 1–4].

Ще були на пам'яті події в Ліську, як такі ж заворушення почалися на Поліссі. В чому була причина нестабільності на поліській землі? Як уже згадувалося, на Волині та Поліссі за короткий час влада встигла закрити 465 українських шкіл – 1932 року їх залишилося всього 5. Зачинено 500 філіалів “Просвіти”, замкнуто сотні православних церков, відібрано від селян і роздано польським колоністам 76 818 га землі, а 158 000 га землі – польським осадникам [16, с. 1–4]. Закрито сотні українських споживчих кооператив. Сюди ще варто додати непомірні податки, безмежне свавілля адміністрації, підтримку русифікаторських церковних чинників. Населення, яке сильно постраждало від війни, ще навіть у тридцятих роках жило у землянках серед багон і лісів. Поліські землі були ізольовані від решти України та зовнішнього світу. Влада посилила цензуру преси, конфіскацію листів з описами подій. Ізоляції цього краю сприяли неприступні ліси, відсутність комунікацій, мізерний відсоток інтелігенції. То ж не дивно, що мусив нарешті урватися терпець. Заворушення охопили територію поріччя Стоходу, Сарненщину, Ковельщину, далі Луччину та Камінь-Каширський повіт. На пацифікацію територій влада кинула 1500 поліцаїв з Волині, Любліна, Бреста, Новгородка та Варшави, 4 ескадрони кавалерії з Острога та Рівного, 50-й полк піхоти з Ковеля, 44-й – з Рівного, 24-й – з Луцька, війська корпусу “пограничної охорони”, 4 панцирні автомашини та 4 літаки, крім того, танки. Польські карателі поводитися надзвичайно жорстоко, особливо у віддалених селах. Наприклад, у Поворську повішали 12 селян [16, с. 1–4]. Далі палили села та арештовували мешканців.

Таким чином, і на Волині влада сприяла зростанню ненависті до польської адміністрації, що під час Другої світової війни вилилася у некеровану стихію проти всього, що називалося польським на зазначених теренах. Автор цих рядків цікавився подіями т. зв. “Волинської різні”. З цього приводу брав інтерв'ю від

останнього головнокомандувача УПА Василя Кука, який заявив, що УПА на Волині не мала до тих подій ніякого стосунку: “У нас були свої проблеми. Ми воювали з советськими партизанами, готувалися до зустрічі з більшовизмом, захищали села від німецьких грабунків, вивезення селян на каторжні роботи до Третього рейху. У народі цю неконтрольовану стихію називали “сікірікі”.

Ще не затихли Ліські і Волинські події, як пролунали постріли у Городку Ягайлонському, що мали одне й те саме підґрунтя і характер боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. Всі ці події влада намагалася замовчувати або висвітлювати їх неправдиво. Події в Городку Ягайлонському стали знову суворим попередженням польському режимові, бо якщо на смерть ішла молода людина, заявляючи, що вона знає, що її чекає, тоді цих людей неможливо було звинуватити у бандитизмі, бо їхня героїчна смерть наближувала волю поневоленому народові. 22 грудня 1932 р. польський суд зачитав вирок Біласові і Данилишинові через повішання. І це була чергова помилка влади, що викликала загострення українсько-польських взаємин [4, с. 2–9].

Не можна не згадати і про військову проблему Польщі, адже в армії Речі Посполитої служив великий відсоток галичан. В основному це були солдати і молодші командири. До командування середніми і старшими армійськими підрозділами українців не допускали. З таким ставленням до галичан польська влада навряд чи могла бути боєздатною, що й показав вересень 1939 р. Українське підпілля проводило активну агітаційну роботу серед рекрутів, вважаючи, що селянські елементи в армії можуть створити найреволюційнішу ситуацію. Позаяк добитися до військових казарм було дуже важко, тому що вони перебували під пильним оком контррозвідки, то революційну пропаганду ОУН починала з новобранців. Основним завданням було дезорганізувати військо так, щоб воно перестало служити ворогу [1, с. 2].

Українське підпілля передбачувало потребу боротьби за українського вояка у польській армії. З цього приводу підпілля так наповідало рекрутів: “Хлопці! За кілька днів Вас покличуть до служби в польському війську. Не з власної волі та й не з гараздів йдете Ви до служби польському війську. Зі затисненими зубами, але з великою думкою будете йти до касарень, куди Вас кличе ворог нашого народу. Покидаєте Ваші родини та Ваші сторони. Кинуть може Вас у далеку чужину. Уберуть Вас у рогаті польські шапки з польським орлом. Та куди б Вас Польща не кинула, пам’ятайте все і всюди, що йдете під примусом і до ворожої армії. В касарні дадуть Вам польські офіцери кріс у руки та гострі патрони. Нехай Вам тоді прийде в голову думка, що може тим крісом, який береде в руки, вбив польський жовнір Вашого діда у 1919 році, як була наша українська держава. Дадуть Вам у руки кусень хліба і заки вломите його, нехай прийде Вам на гадку, що може той кусок хліба зрабували польські жандарми у Вашого рідного батька, у Вашої рідної сестри, Вашого вуйка (...). А не забудьте, що тоді, коли Ви на подвір’ю казарми будете робити вправ, ще гірші вправи кулаком і буком робити будуть польські учителі та учительки в школі на Ваших невинних маленьких братах і сестрах, щоб вбити їм в голову польську мову і польську історію (...). Скажуть присягати на вірність Польщі. Ся присяга під примусом не важна! Ви зложіть у Вашому серці другу присягу: боротьби за волю українського народу! Присягніть, що йдете до польського війська по мундир і зброю! Присягніть, що того мундиру і тої зброї ужиєте в слушний час проти Польщі! Присягніть, що в слушний час обернете дула Ваших крісів проти польських офіцерів” [18, с. 3].

Відомо, що з польського боку керманічем на знищення українців був польський ідеолог Роман Дмовскі. З цього приводу він писав таке: “У взаєминах між націями немає слухності і кривди, а тільки сила і слабкість. Хорообрі, придатні до життя народи тільки в боротьбі виростають. Народ залеглий і

покірний скорше чи пізніше буде знищений, а улеглістю своєю сам тому допоможе” [17, ч.100 (37)].

Про політичну ситуацію у Галичині, насилля польської влади над українським населенням часто повідомляла чужа преса. Цей матеріал унікальний, бо жодна українська газета не писала з цього приводу нічого з огляду на польську цензуру, що не пропускала статті такого змісту у світ.

Наприклад, англійська газета “The Manchester Gardian” у статті “The Tragedy of Ukraine” від 14 листопада 1930 р. писала: “Польське насильство в Україні набрало тепер більшої сили, ніж щось подібне у Європі. Україна стала краєм розпуки і знищення, яка ще більшу увагу звертає на себе тим, що права України забезпечив міжнародний трактат, а Ліга Націй глуха. Ні просьби, ні аргументи, ні дальший світ нічого про те не знає або не клопочеться. У відносинах, які на Україні існують, насильство є по обох сторонах. Українська робота виявляється підпалами і нищенням телеграфних дротів, і про це польська преса пише, але про польські звірства, що є плановими і на широку міру, не згадує цілком” [20, с. 7–8].

“Gournal de Geneve” у статті під назвою “La Pologne a Geneve” від 25 січня 1931 р. писала: “І справді правдиву помилку зробила Європа, яка не вміла переконалися в р. 1920, що в її інтересі було піддержати Україну і зробити її незалежною” [20, с. 7–8].

“De Jungdeutsche” від 5 жовтня 1930 р. у статті “Мала війна у Східній Галичині” писала: “По десятих літах приходиться ствердити, що Польща нічого не зробила в напрямі виконання взятих на себе інтернаціональних зобов’язань щодо українців. Не переведено у життя ні автономії, ні не заложено українського університету, сотнями зачинають українські школи, а національним стремлінням українців чинять різні перешкоди у кожній царині. Рівночасно з акцією денационалізації українців зачато військову колонізацію і тим способом відібрано сотні тисяч гектарів українському селянинові. Кого не здивує, що такі методи викликають лише ненависть. Сьогоднішні польські проводирі, що мають за собою революційну діяльність, повинні здавати собі справу з того, що масу населення з 7 млн, як це є з українцями в Польщі, не вдасться відразу зденационалізувати, та що в тому народі крім історичної традиції та останньої визвольної боротьби, є свідомість того, чого в нинішні часи має право жадати нація” [20, с. 7–8].

“The New York Herald Tribune” від 15 грудня 1930 р. у статті “John a Eliota” писала: “Становище українців є ще тим не корисне, хоч вони творять найбільшу національну меншість в Європі, вони не мають нікого, хто боронив би їх прав перед Лігою Націй. Українські скарги перед Лігою Націй постійно попадали до кошика тому, що немає в секретаріаті Ліги Націй в Женеві, хто зайнявся б тими людьми. Варварська поведінка жовнів під час пацифікації обурює українських селян до такої міри, що в цілій Східній Галичині панує дух неспокою. В теперішній часі хвиля пожеж припинена за виїмком окремих випадків одногодвох вогнів. Але ненависть до польської влади зросла тепер серед українських селян наслідком таких варварських методів, що не буде легко її усунути” [20, с. 7–8].

Поза всяким сумнівом, якби Річ Посполита володіла такими просторами, як Сибір, доля галичан була б наперед визначена. На зразок радянської соловецької тюрми поляки побудували в’язницю у Березі Картузькій [10, с. 204].

У ніч з 16 на 17 червня 1934 р. по всій Польщі розпочалася велика поліційна акція, під час якої заарештували всіх, кого влада вважала неблагонадійними. Схоплених звозили до згаданої тюрми, яка розташовувалася на березі р. Ясьолди при битому шляху з Кобриня до Іваневичів на території білоруського Полісся. Очевидці стверджують, що умови перебування у Березі були надзвичайно

жахливими. Володимир Макар, автор споминів “Берега Каргузька”, виданих у Канаді 1956 р., залишив такі спогади про перебування у польській тюрмі: “Наш день розпочинався о годині 4-ій ранку. Різкий свист чергового коменданта блоку і брутальний крик: “Побудка, встань” підривав нас, немов удар батога, на рівні ноги, викликаючи з місця прискіплене биття серця. І тривожний зов до Бога, Господи, допоможи перетривати ще один день! Заступи, спаси, помилуй і збережи нас, Боже, Твоєю благодаттю! Мати Божа, рятуй нас!” [10, с. 31].

В’язні Каргузької тюрми будували шосе Берега – Кобринь, копали меліоративні канали, ламали камінь у кар’єрі, при цьому зносили щоденну муштру: “Бігом марш”, “Скакати жабкою”, “Іти качиною ходом”, “Стояти піднявши руки вгору”. У в’язниці не можна було розмовляти у прямому розумінні слова, ходити в туалет. Існувала кара бичуванням. Через польські Соловки перейшли тисячі українських революціонерів, які згодом стали визначними діячами визвольної боротьби українського народу: Роман Шухевич, Дмитро Грицай, Ярослав Старух та багато місцевих націоналістів. За п’ять років існування – від 1934 до 1938 р. – катівень Берези зазнало понад дві тисячі українських патріотів. З початком Другої світової війни у таборі станом на 14 вересня 1939 р. перебувало 7 тисяч в’язнів!” [10, с. 31].

16 вересня польські наглядачі почали готувати в’язницю до висадження в повітря. Але останній наліт німецької авіації перекреслив їхні плани. 18 вересня поляки остаточно покинули в’язницю. Засуджені порозбивали камери, швидко сформувалися у колону і з білим прапором вирушили на південь. Місцеве українсько-білоруське населення обабіч шляху вітало їх із звільненням: “Кінець Польщі! Хай живе вільна Україна та Білорусія!”, пропонувало харчі: молоко, хліб, масло!” [10, с. 31].

Закінчилася двадцятилітня історія польської присутності у Галичині, якої при іншому розкладі сил можна було оминати. Навпаки, з початком війни польські чинники не могли змиритися, що в результаті сталінсько-гітлерівської змови втратили Східну Галичину та Західну Волинь. Коли Гітлер підписав декрет про включення Галичини до Краківського генерал-губернаторства Третього рейху, і Збруч знову став кордоном, у них зажеврила надія на повернення втрачених прав. Німецькі окупанти, зі свого боку, підтримували у Галичині польський антиукраїнський рух і в такий спосіб загострювали українсько-польську ворожнечу. Після радянської депортації у лютому 1940 р. у селах Східної Галичини залишився вагомий відсоток корінних поляків. Найбільша частина з них за німецької окупації ставала фольксдойчерами – німецькими колаборантами, організаторами польських боїв, погромів українського підпільного і легального руху. Маємо яскраві приклади цього з Борщівського п-ту Тернопільського воєводства. Зокрема, у с. Глибочок мешкало 45% польського населення. Тут же діяла надзвичайно активна польська організація. Міцні польські організації функціонували у Лосячі, де проживало 50% поляків, Борщеві, Озерянах, Королівці, Верхньому Кривчі та інших селах повіту [14, с. 69].

Починаючи з 1941 р., частина поляків повела тиху війну проти українства, співпрацюючи з гестапо і радянським підпіллям, орієнтуючись на західних союзників. Водночас створили підпільну Армію Крайову (АК), структури якої сягали Збруча. Як відомо, у 1942–1944 рр. на Холмщині та Підляшші польські озброєні загони першими почали винищувати українське населення. Вони спалили десятки сіл і стероризували тисячі українців. Польський терор поширився і на Галичину, оголосивши відкриту боротьбу озброєному підпіл्लю ОУН. З цього приводу актив ОУН повсякденно аналізував публікації польської підпільної преси щодо українського визвольного руху.

Так, у “Бюлетені Проводу ОУН” за 1942 р. вміщено аналіз думок польського органу під назвою “Східні землі Речі Посполитої”, де відзначено його протинімецьку і протиросійську концепції у зовнішньополітичній орієнтації. Проте у відношенні до українців орган залишався на позиціях кордонів 1939 р. й обіцяв Східній Галичині воеводську автономію та повне зрівняння у правах усіх громадян без огляду на віросповідання і національність. Український рух класифікував як інспірований німцями, що націоналісти займаються єврейськими погромами тощо. Речник ОУН наголошував: “Ми далекі від обіцянок Польщі (...) Реальні сили Польщі рішуче не співмірні з її опонентами. Польським імперіалістам можемо повторити слова св. п. Михайла Колодзінського: “На Сході Європи немає колонії ні для кого, а хто шукати її там буде, знайде чорну землю на домовину (...) Гадаємо, що усвідомлення цієї справи вийшло би на користь і самій Польщі, втиснутій між московське ковадло і німецький молот. Може тоді польська політика у відношенні до України стала би на реальний ґрунт. Ми далекі від того, щоб вчити поляків, яка політика для них корисна. Хай постудіюють історію. З неї переконаються, що з усіх східних політик Польщі найфатальнішою була та, що її робили люди в стилі Сенкевічевського Заглоби. Якраз ця політика стала початком кінця Ягайлонської Польщі. Гадаємо, що над цими речами варто було б полякам основніше і реальніше подумати, ніж це роблять редактори вищезгаданого органу!” [2, с. 4–5].

Але польська сторона залишалася байдужою до зауважень української сторони. У цьому джерелі подається інформація, що польські чинники значно пожвавилися у боротьбі з українством і набирають все більш агресивного характеру. Не афішуючи себе ззовні, великою мірою зуміли охопити своїм впливом важливі ділянки державної адміністрації, господарства, транспорту і зв'язку й різними засобами намагалися протистояти українським визвольним елементам. У повітах Замостя, Томашув, Грубешув, Холм, Перемишль, Скалат, Чортків, Бучач, Борщів організувалися підпільні структури під різними назвами (Легіон Сьмерці, Бяли Ожел, Польська Організація Конспіративна, Польська Організація Військова, Залога Польскей неподлеглей, Польська Організація терористична, Батальйон Стшельцуф Польонія та інші, які створювали для українських визвольних сил непотрібний третій польський фронт” [20, с. 4–5].

Для прикладу, у Борщівському п-ті координаторами боротьби з українськими силами за відродження Польщі стала польська родина на чолі з Георгом Міллером. Його батько Володимир Міллер, німець за походженням, втік з більшовицької України до Галичини, де побудував парові млини в Іванкові та Гермаківці. Своїх дітей Георга та Ганну виховав у зневазі до всього українського та повазі до польського. Георг став кадровим діячем АК. Закінчивши економічні студії у Варшаві, працював у Ковелі. Його троє дітей Рішард, Збігнев та Марія також були виховані у відповідному дусі. З появою радянської влади у Ковелі перебралися до Гермаківки на Борщівщину.

З початком німецької окупації краю Міллери з'явилися у гестапо в Чорткові. Там Володимир отримав документи чистокровного німця-райхсдойчера, а Георг з дружиною і дітьми – фольксдойчерів. Там же отримали наруканні пов'язки зі свастикою і посвідчення на право пересування територією Третього рейху. Міллерів млин у Гермаківці став центром польського підпільного руху у надзбручанських селах. Сюди приходили прикордонники, польські місцеві активісти Белінські, Голіки, Лешінські, Лехмани, які інспірували різні чутки проти оунівського підпілля. Георг Міллер постійно відвідував штаб-квартиру АК, яка розташовувалася десь під Варшавою. Звідси прибув радист, який підтримував зв'язок з емігрантським лондонським урядом за допомогою радіостанції, законспірованої у млині. Міллер постійно роз'їжджав селами і

формував там структури підпільної АК. Завдяки його організаційним зусиллям, підпільні формування АК з'явилися у Мельниці-Подільській, Верхньому Кривчі, Турильчі, Гермаківці, Заліссі. В останньому селі організував склад зброї в аківця Кшевецького, який у грудні 1944 р. захопили відділи УПА. Співпрацюючи з гестапо, Георг Міллер мав можливість підбирати на службу довірених осіб. Так, до Гермаківки німецьким урядовцем по контролю за посівами плантацій тютюну призначили фольксдойчера Струмінського з Чорткова, адміністратором лігеншафту – Гначинського. Виконуючи Міллерову волю, Гначинський побудував у лісі декілька добротних бункерів для польських партизанів. Разом з гайовим Теофілем Юрчаком (швагром Георга) та надлісничим, адвокатом Кукуревичем облаштували у лісовому масиві вишкіл для польських підпільників Армії Крайової, де ті вправлялися у стрільбі.

За час німецької окупації польські фольксдойчери встигли добре зашкодити молодому українському підпіллю. Знаючи в обличчя багатьох українців, що вийшли з підпілля під час Акта 30 червня 1941 р., десятками видали їх на розтерзання нацистам. Гестапо з польськими агентами почало переслідувати майбутнього повстанського командира у Надзбруччі Павла Рогачука (“Арсен”), Мельнице-Подільського районного провідника ОУН Андрія Назарківа (“Зелений”), провідника молодіжної ОУН Ярослава Рудку (“Чорноморець”). У ніч з 12 на 13 грудня 1943 р. від пострілу директора лігеншафту фольксдойчера Галанцовського у с. Боришківці загинув довголітній підпільник Василь Кравчук (“Квітка”), який проводив ідеологічні вишколи на теренах краю.

Водночас до Надзбруччя долинали тривожні вісті із Закерзоння, де польські повстанці нищили українські села. У відповідь українське підпілля провело у селах Борщівського повіту ряд відплатних акцій. Одного ярмаркового дня на головній вулиці Борщева вбили командира (довудцу) польських боївків у Надзбруччі. Наприкінці 1943 р. збройне підпілля ОУН оголосило полякам ультиматум – покинути Борщівський повіт і виїхати до Польщі. У німецького ляндркомісара у цій справі попросив аудієнції голова Польського Допомогового комітету адвокат Бурдович. Але ляндркомісар заявив, що може видати полякам хіба що посвідки на виїзд до Польщі [9, №17. – 1994. – 1 трав.].

Оскільки вороже налаштовані фольксдойчери продовжували тероризувати населення, відділ УПА 13 лютого 1944 р. здійснив напад на польську еліту, яка зібралася погуляти на весілля Тонька і Туськи Понятовських. Очевидці розповідають, що події розгорталися так: “Звечора підпили аківці почали конфліктувати з сусідами-українцями. Найбільше старався Георг Міллер, який тикав кожному під ніс пістоля й запитував чим пахне. Вже добре стемніло, але емоції не вщухали. Раптом хату оточили озброєні українці. Пролунала команда молодій з молодим та сусідам покинути хату, а полякам скласти зброю. У відповідь почулось: “Хаме мордерці! То ви хцеце польскен валіць?”. Зав’язалася запекла стрілянина, в ході якої загинуло 18 аківців, серед них Георг Міллер. Наступного дня, хоронячи жертви, польський ксьондз Ян Концур звинуватив греко-католицького священика з с. Іване-Пусте Івана Чогана і його незабаром убили. На могилах загиблих польські підпільники поклялися відомстити українцям за “кроваве весілля” у Гермаківці!” [9, №17. – 1994. – 1 трав.].

6 квітня 1944 р. частина 4-ї танкової армії радянських військ, наступаючи на п’яти гітлерівцям, увірвалися до Скали-Подільської, а через кілька днів увійшли в Гермаківку. На обіцяну поляками помсту довго чекати не довелося. 12 квітня 1944 р. о четвертій годині ранку польські аківці в уніформі офіцерів Червоної армії застрелили відомого лікаря Федора Аксентієва та фельдшера Павла Вовчука. Казимира Міллер з донькою втекли до Чорткова, а звідти до Мельниці-Подільської. Дев’ять місяців проживали вони у будинку, наданому їм НКВС. До них у мундирі польського старшини прибув старший син Казимири Збігнев,

котрий як прибічник АК сподівався на позитивне вирішення польських претензій до Галичини. Навесні 1944 р. частина польських боївкарів з АК вписалася до радянських каральних загонів НКВС” [13, с. 69–72].

Отже, у зазначений період поляки і українці взаємно сплатили великі жертви, а битва під Монте-Кассіно – то лише невеликий епізод на шляху польсько-українських відносин, часто складних, трагічних, суперечливих і алогічних. Щоб у них об’єктивно й неупереджено розібратися, потрібне бажання жити у мирі та злагоді.

Список використаних джерел

1. *Армія і революція* // Сурма. – 1928. – б.н. – Берез. – С. 2. 2. *Бюлетень ОУН*. – Ч. 8. – 1942. – С. 4–5. 3. *Герасимович І. Шкільництво* // Українська Загальна Енциклопедія. Львів – Станиславів – Коломия, 1936. – С. 868. 4. *Городок Ягайлонський* // Сурма. – 1932. – Ч. 12(62). – С. 2–9. 5. *Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область*. – К., 1973. – С. 150. 6. *Кожен повинен пам’ятати* // Сурма. – 1932. – Ч. 5–6(56). – Трав. – Черв. – С. 7–8. 7. *Кривава книга*. – Дрогобич, 1993. – С. 262–263. 8. *Кубійович В. Антропогеографія й демографія* // Українська Загальна Енциклопедія. – Львів – Станиславів – Коломия, 1936. – С. 422. 9. *Лист з Копенгагена № 17*. – 1994. – 1 трав. // Архів Братства вояків ОУН-УПА Подільського краю “Лисоня” (Тернопіль). 10. *Макар В. Береза Каргузька. Спомини. Ліга визволення України* / В. Макар. – Торонто, 1956. – 204 с. 11. *Мизак Н. Добром нагріте серце* / Н. Мизак. – Чернівці, 2013. – С. 88. 12. *Мизак Н. Українська кров під Монте-Кассіно* / Н. Мизак. – Чернівці, 2013. – 274 с. 13. *Мизак Н. Польсько-німецька колаборація* / Нестор Мизак // За тебе, свята Україно. – Чернівці, 1998. – С. 69–72. 14. *Мизак Н. За тебе, свята Україно* / Нестор Мизак. – Чернівці, 1998. – С. 69. 15. *Неграмотність найгірше наше лихо* // Календар “Просвіти”. – Львів, 1939. – С. 111. 16. *Про події в Лиському повіті* // Сурма. – 1932. – Ч. 7(57). – лип. – С. 1–4. 17. *Перманентна революція* // Сурма. – 1930. – Ч. 100(37). – Жовт. 18. *Хлопці!* // Сурма. – 1928. – Ч. 6–1. – Січ. – С. 3. 19. *Частинний виступ УВО* // Сурма. – 1930. – Ч. 9(36). – Верес. – С. 1–2. 20. *Чужа преса про УВО та про події в краю* // Сурма. – 1931. – Ч. 2(411). – Лют. – С. 7–8. 21. *Шематизм всего клира греко-католицької єпархії Станиславівської. Річник XXXVI*. – Станиславів, 1938. – С. 98–108, 123–130. 22. *Шпилявий С. Громади, що на їх ґрунтах розмістилися польські колоністи* / Степан Шпилявий // Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Лондон – Париж – Сідней – Торонто, 1972. – С. 429.

Нестор Мызак

“МОНТЕ-КАССИНО” ИЛИ ОСТРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СПЕКТРА УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОЙ ИСТОРИИ

В статье раскрываются острые проблемы украинско-польских отношений межвоенного периода XX века и Второй мировой войны, которые недостаточно освещаются в польской историографии, предпосылки участия украинцев в польской армии генерала Андерса в боях с немецким нацизмом на территории Италии 1944 г.

Ключевые слова: Украина, Польша, Монте-Кассино, польские колонисты, денационализация, осадники, репрессии, Малопольша, Армия Крайова, УПА.

Nestor Myzak

MONTE-CASSINO OR PAINFUL PROBLEMS OF UKRAINIAN-POLISH HISTORY RANGE

In article it is highlighted difficult problems of Ukrainian-Polish relations of interwar period in the 20-th century of the Second World War that are not enough covered in the Polish historiography, preconditions of Ukrainian participation in the General Anders' Polish Army in the battles with German Nazism in Italy in 1944.

Key words: Ukraine, Poland, Monte-Cassino, Polish colonists, denationalization, colonists, repressions, Malopolska, Region's Army, UPA.